

REFLECTIES OP DE OPENBARE DIALOOG

Oefenruimte

Voor elkaar, voor onszelf,
voor cultuuronderwijs.

Kenniscentrum
Cultuuronderwijs
Rotterdam

‘De handen uit de mouwen mentaliteit van Rotterdam gaat prima samen met het tedere van kunst en cultuur.’

– Jitze de Vries

Kom, ontmoet mij hier

Kenniscentrum Cultuuronderwijs Rotterdam (KCR) faciliteert elk jaar een aantal publieke programma's, waarbij we experts uitnodigen om samen met bezoekers te reflecteren op de verbinding tussen cultuuronderwijs en de samenleving. We gaan in dialoog over dat waar wij ons dagelijks voor inzetten: relevant cultuuronderwijs voor kinderen en jongeren in onze stad.

In onze programma's van het afgelopen jaar werd ik gegrepen door het woord tussenruimte. Eva Vesseur, hoofd van het Maker Education Lab bij Waag Futurelab, deed in de jaarlijkse lezing een pleidooi voor het geven van ruimte aan experiment en creativiteit, wars van de het idee dat je beslommeringen iets moeten opleveren. Kinderen verdienen de vrijheid om ideeën te verkennen die wellicht niet tot een concreet resultaat leiden. En misschien verdienen volwassenen dat ook wel.

Het woord ruimte bleef me bij. Ik hoorde het in ons congres *Let's Explore*, wat in mijn oren klonk als een uitnodiging om de ruimte in te vliegen, de toekomst te betreden. En ik zag het in de publieke gesprekken over taboes in het onderwijs. Die drukten mij weer eens op het hart hoe belangrijk het is om elkaar ruimte te geven, en om soms de ruimte tussen ons in te stappen met de uitnodiging: "kom, ontmoet mij hier".

Het is niet gek, die behoefte aan ruimte, in een onderwijssector die al jaren onder druk staat, en een stad waar je soms toch weer moet vechten voor het belang van cultuur. In een samenleving die soms best wel onder spanning staat.

Toch is Rotterdam bij uitstek de plek geweest die je ruimte biedt. Waar stadsontwikkelaars en architecten na de oorlog hun fantasiën de vrije loop konden laten in het vormgeven van een nieuwe stad. Waar de straten breder zijn dan elders in Nederland. Waar we de lucht in schieten en hoger, steeds hoger bouwen. De ruimte in. Waar we met beide benen op de grond staan.

Misschien moeten we ruimte ook zien als een daad. Iets wat in deze sector en maatschappij om oefening vraagt. Misschien zou ik willen zeggen: "oefen ruimte!". Leer jezelf om de tijd te nemen en fouten te maken. Leer jezelf om het onbekende te omarmen.

Om de ander te blijven zien. Cultuuronderwijs kan je hier goed mee helpen.

Ik ben fan van Elfie Tromp, de vrouw die de afgelopen twee jaar als stadsdichter de ziel van onze stad in woorden mocht proberen te vangen. Zij bewijst dat de handen uit de mouwen mentaliteit van Rotterdam prima samengaat met het tedere van kunst en cultuur. Dit doet zij met gedichten die soms troosten, soms bijten, maar altijd oprecht zijn. Ze sloot haar stadsdichterschap af met het gedicht *hier*, gericht aan alle vrouwen van Rotterdam, en sloot dit gedicht af met de regels:

*en elke vrouw haalt haar schouders op
zet nog een stap, ik ben er nu toch
we gaan wat doen*

*er moet nog een hoop gebeuren
hoppa, we gaan allemaal
verder nu*

Haar volharding beweegt mij, en misschien jou ook. Het is kunst die je aanspoort tot bezinning evengoed als tot actie. Zo kan je ook deze brochure lezen. We blikken terug op onze programma's, stellen er vragen bij, trekken er lessen uit. En daarna gaan we weer aan de slag. Om voor elk kind in Rotterdam kwalitatief cultuuronderwijs mogelijk te maken. Er moet nog een hoop gebeuren, maar hoppa, we gaan allemaal verder nu.

Jitze de Vries,
programmamaker bij KCR.

'Hoeveel informatie heeft de minister nog nodig om het schoolbeleid aan te passen?'

– Erik Scherder

Ruimte verkennen

Let's Explore! Aangespoord door deze oproep verkenden onderwijsprofessionals, cultuurmakers, onderzoekers en beleidsvertegenwoordigers op ons congres het cultuuronderwijs van de toekomst. En, wat cultuuronderwijs voor je kan betekenen bij het inkleuren van die toekomst.

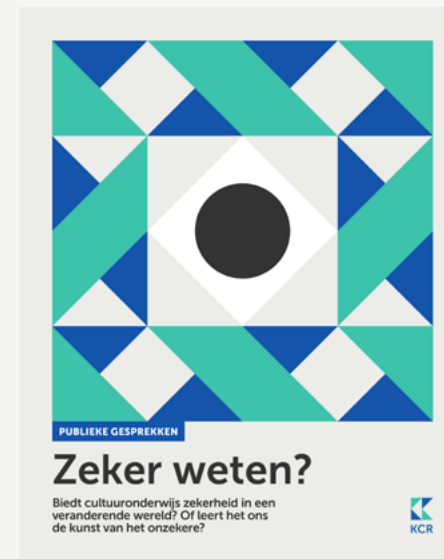
2024 was het jaar van 10 jaar KCR en 25 jaar Cultuurtraject Rotterdam. Bij het viertien van zulke jubilea kijken we graag terug op bijzondere momenten, maar is het net zo belangrijk om vooruit te kijken op de toekomst. De toekomst verdient die aandacht, al is het maar omdat cultuuronderwijs antwoorden kan bieden op grote toekomstvragen zoals klimaatverandering en de snelle ontwikkeling van kunstmatige intelligentie. Toekomstbestendig cultuuronderwijs, noemen wij dat. In het Nieuwe Instituut hebben wij in april samen een stap die toekomst in gezet.

Cultuuronderwijs en het pariëtaal-frontale netwerk

"Zenuwcellen die vuren, zoeken hun burens". Wanneer hoogleraar neurologie Erik Scherder praat, dan luister je. Misschien is het omdat hij zo een diep begrip heeft van de hersenen dat hij ook makkelijk beroep doet op die van zijn publiek. Of misschien zegt hij gewoon enorm rake dingen. Op het congres gaf hij een lezing over hoe cultuuronderwijs je brein verrijkt. Een zenuwcel 'vuurt' het beste als hij iedere keer op een net iets andere manier wordt

geprikkeld. Hoe meer variatie we aanbrengen in dingen die we doen, bijvoorbeeld door kunst en cultuur in het onderwijs te integreren, hoe sterker onze zenuwen gaan vuren. Dan ga je bijvoorbeeld ook verschil zien in rekenen en taal. Daarnaast is cultuuronderwijs goed voor het ontwikkelen van het pariëtaal-frontale netwerk, dat verantwoordelijk is voor visueel-ruimtelijke informatieverwerking.

En, benadrukt Erik, kinderen die in ontwikkeling zijn hebben een cognitieve reserve nodig, wat hen beschermt tegen achterstanden op latere leeftijd. Juist tussen de leeftijden van 10 en 20 jaar oud moet je hierin investeren. Hiervoor is het belangrijk om constant met nieuwe, uitdagende activiteiten bezig te zijn, die moeite en inspanning vereisen. Precies wat cultuuronderwijs kan bieden. "Hoeveel informatie heeft de minister nog nodig om het schoolbeleid aan te passen?", luidt de vraag die hij tot slot luid en duidelijk het publiek in slingert. "Het is toch fantastisch om te zien wat cultuuronderwijs met leerlingen doet."

Zeker weten?

De toekomst blijft door de jaren heen een beroep doen op onze aandacht. Ook in 2025, een jaar van omwentelingen. In onze organisatie beginnen we dit jaar aan een nieuwe beleidsperiode en een nieuwe ronde van Cultuureducatie met Kwaliteit. Maar ook daarbuiten beweegt er veel: klimaatverandering, oorlogen ver weg en dichterbij, een wankelende geopolitieke wereldorde – het zijn allemaal veranderingen die hun weerslag vinden in de leefwereld van leerlingen hier in Rotterdam.

In de publieke programmering van dit jaar vragen we ons dus niet alleen af hoe cultuuronderwijs je aanspoort om de toekomst vorm te geven, maar ook hoe je jezelf leert verhouden tot een wereld die sowieso snel verandert. Biedt cultuuronderwijs een stukje zekerheid in onzekere tijden? Of leert het ons de kunst van het onzekere?

Veranderkracht door maakkracht

Voorafgaand aan de lezing van Erik waren de hersenen van de bezoekers geprikkeld tijdens de verschillende workshops waarmee de dag begon. We organiseerden interactieve activiteiten in samenwerking met culturele- en kennispartners waarbij de verbindingen tussen cultuur, technologie, ecologie en de toekomst werden verkend.

Bijvoorbeeld bij de workshop 'Veranderkracht door maakkracht', die deelnemers uitdaagde om samen een zoötroop te maken. Vanuit de vraag welke verandering zij teweeg willen brengen in het cultuuronderwijs maakten de deelnemers cilinders met afbeeldingen

aan de binnenkant, die wanneer eraan wordt gedraaid een beweging weergeven. Cultuuronderwijs in beweging! Rashid Ousrouti, directeur van Rotterdam Vakmanstad, merkt op: "Bij een zoötroop zie je de beweging pas goed als je grote duidelijke tekeningen maakt. Kleine details vallen weg. Hierdoor beseft ik me dat we in ons werk minder moeten letten op randzaken, maar ons moeten richten op het grote geheel."

Tijdens andere workshops leerden deelnemers over creatief schrijven met ChatGPT, de kracht van digitale cultuureducatie en het culturele potentieel van een ecologische wandeling.

Gelijke kansen, maar een ongelijke aanpak

In zulke enthousiaste gesprekken over de toekomst is het soms makkelijk om even te vergeten vanuit waar je vertrekt. En is het van belang om voordat je wegdroomt ook weer even de werkelijkheid in de ogen te kijken. Die werkelijkheid is dat er in de stad Rotterdam nog steeds sprake is van grote kansenongelijkheid. Zo volgde op het congres het panelgesprek over de stelling: *elke toekomstvraag begint bij kansengelijkheid*. Aan het woord waren Maame Hammond, trainer en ontwikkelaar van de Transformatieve School, Tonya Sudiono, kunst- en techjournalist en Liesbeth Levy, filosoof en directeur van KCR, onder leiding van dagvoorzitter Nadia Moussaid.

Cultuuronderwijs draagt bij aan gelijke kansen, maar vraagt om een ongelijke aanpak, betoogt Liesbeth. "Het is gebaat bij maatwerk. Ieder kind is anders. Als je veel cultuuronderwijs meekrijgt vanuit huis, heb je een andere achtergrond en andere kansen. Tegelijkertijd zijn er kinderen met een beperkte achtergrond wat betreft cultuuronderwijs die zonder moeite meekomen, en zijn er kinderen met eenzelfde achtergrond op dit gebied die juist tussen wal en schip vallen."

Ook wanneer het gesprek zich wendt richting het gebruik van nieuwe technologie in de klas, zoals kunstmatige intelligentie (AI), blijkt kansenongelijkheid een rol te spelen. Zo heeft niet iedereen hier op dezelfde manier toegang tot, zegt Tonya. "Heb je een eigen computer tot je beschikking? Heb je ouders die digitaal ongeletterd zijn?". De antwoorden verschillen daarop. Maar, je kan hem ook omdraaien: "bevordert het ook kansengelijkheid? Leveren met de komst van dit soort programma's journalisten en wetenschappers hun voorsprong in schrijven in op de rest?".

Tot slot richt Nadia zich tot wethouder Said Kasmi, die in de zaal aanwezig is. Hoe kijkt hij naar cultuuronderwijs? "In mijn droomwereld", zegt hij, "wordt persoonsvorming alleen maar belangrijker. En daarmee moet het een belangrijke plek krijgen in het curriculum van jongs af aan. Het is het allerbelangrijkste wat je hebt: mens zijn en jezelf leren kennen. Daar mag meer aandacht voor zijn."

'Het is het allerbelangrijkste wat je hebt: mens zijn en jezelf leren kennen. Daar mag meer aandacht voor zijn.'

– Wethouder Said Kasmi

‘Als iets begint te wankelen is er een kans dat het de goede kant op valt.’

– Eva Vesseur

Tussenruimte

Aansluitend op het Let's Explore congres hield educatie-onderzoeker van Waag Futurelab Eva Vesseur diezelfde avond de jaarlijkse KunstPakt lezing in de Arminiuskerk. De vraag die haar vantevoren gesteld is luidt: hoe zet je creativiteit in voor de toekomst? Het korte antwoord? Je moet er de ruimte voor maken. Ondersteund door kunstenaar en doedelzakspeler Maarten Bel werd de lezing een multidisciplinaire ode aan de tussenruimte.

Zoals veel grote ideeën begint de lezing van Eva klein, met haar dochter. Die is namelijk *speculative designer*. Ze fantaseert en creëert hardop haar eigen toekomst, in dit geval haar verjaardag de volgende week. Voor haar is de toekomst wijd open, als een ruimte waar alles nog mogelijk is. Voor ons kan dat ook zo zijn. Door de verhalen die we tegenkomen, of zelf schrijven, kunnen we een voorschot nemen op die toekomst. We kunnen haar vast even voelen, even proeven.

Creativiteit en controle zijn elkaars tegenpolen

“Tegenwoordig verwarren we creativiteit vaak met innovatie”, zegt Eva. “Alsof we met creativiteit problemen kunnen oplossen en

alsof we creatief denken kunnen inzetten voor een betere toekomst. “Doe mij maar één idee a.u.b.” De boekenwinkels liggen vol met boeken over creativiteit en werkboeken waardoor je in een paar minuten een creatief idee hebt. Maar creativiteit kan zomaar nergens op slaan en is niet te meten. Creativiteit en controle zijn in zekere zin elkaars tegenpolen. Een creatief proces komt met verrassingen.”

“Het bedenken van nieuwe ideeën en het creëren van iets nieuws is een proces waar je ruimte voor nodig hebt. Tussenruimte. Je hebt experimenteer ruimte nodig. Plekken waar je iets mag uitproberen zonder dat je er een cijfer voor krijgt.”

Ramses Wissa Wassef

Plekken zoals het kunstcentrum van de Egyptische kunstenaar Ramses Wissa Wassef, in Cairo. In 1941 richtte hij een school op omdat hij zich zorgen maakte over de afname van artistieke vaardigheden om hem heen. Hij kreeg toestemming om na schooltijd met kinderen te weven. Eva vertelt: “Hij ontwikkelde een weefgetouw waarbij je niet kon zien wat je al had gemaakt. Het weven gebeurde dus heel intuïtief. En hij had drie belangrijke regels:

- Geen gebruik van voorbeelden.
- Geen gebruik van esthetische invloeden of schetsen.
- Geen bemoeienis van volwassenen.

De kinderen mochten binnen het ambacht hun eigen fantasie volgen. Er hoefde ook geen uitkomst te zijn. Het ging juist om hun eigen creativiteit en intuïtie. De kinderen leerden het ambacht en kregen verder totale vrijheid in wat ze wilden maken. Het is ongelooflijk wat een details er in de tapijten te zien waren. Nog steeds is het zo dat de wevers betaald krijgen voor de uren die ze weven. En niet voor het eindresultaat. Dit eindresultaat is namelijk van ondergeschikt belang.”

'Of we nou op een grote apocalyps afstevenen of er al middenin zitten. Of we een romantisch tijdperk tegemoet gaan of juist niet. We hebben geen idee. En dan is creativiteit juist belangrijk. Dat kan hoop een handelingsperspectief geven, zonder dat je meteen oplossingen moet bedenken voor alle problemen die vorige generaties hebben gecreëerd.'

– Eva Vesseur

Werkplaatsen voor de toekomst

"Mede namens Waag Futurelab pleit ik voor het maken van werkplaatsen voor toekomst", vervolgt Eva. "Het faciliteren van tussenruimtes voor kinderen (maar ook voor ons) is voor onze toekomst ongelofelijk waardevol. Want we weten niet waar we naartoe onderweg zijn. Werkplaatsen voor toekomst kunnen ruimtes zijn waar je kunt leren weven, maar ook waar je vrij kunt schrijven. Waar je kunt spelen, waar je kunt maken, waar je kunt zijn. Waar er geen doel is, maar wel de mogelijkheid om perspectieven uit te wisselen. Ruimtes waar we kunnen maken. Want we zijn nou eenmaal makers. En we maken de toekomst samen."

Begeleid door de doedelzakken van Maarten Bel en zijn compagnons, in de geschiedenisrijke zaal van de Arminiuskerk, krijgen haar woorden nog meer kracht. Er worden toekomstige geschiedt.

Ze vervolgt: "Of we nou op een grote apocalyps afstevenen of er al middenin zitten. Of we een romantisch tijdperk tegemoet gaan of juist niet. We hebben geen idee. En dan is creativiteit juist belangrijk. Dat kan hoop en handelingsperspectief geven, zonder dat je meteen oplossingen moet bedenken voor alle problemen die vorige generaties hebben gecreëerd. Om iets wat we nog niet weten te verbeelden. Om te bedenken hoe het zal zijn als we jarig zijn. Om in onze verbeelding alvast de paden te doorlopen die we mogelijk tegenkomen. Om ons te laten verrassen. Om te creëren. Om niet te controleren. Want als iets begin te wankelen is er een kans dat het de goede kant op valt."

Wie is Eva Vesseur?

Eva Vesseur is Lead Maker Education Lab bij Waag Futurelab. Hier doet ze onderzoek naar hoe maak-onderwijs en 21e-eeuwse vaardigheden mensen kunnen helpen hun plek in de samenleving te vinden. Eva is afgestudeerd als scenarioschrijver en theaterdramaturg en heeft onderwijswetenschappen gestudeerd. Met Het Educatie Bureau heeft ze tien jaar lang leerconcepten ontworpen.

In 2018 heeft ze de basisschool en opvang Klein Amsterdam opgericht, waar ze zes jaar lang directeur-bestuurder is geweest. Deze school werkte volgens het concept 'Leren in de Tussenruimte', waar creativiteit, eigenaarschap en inclusiviteit van de zich ontwikkelende mens het belangrijkste zijn.

Ruimte voor de ontmoeting

Cultuuronderwijs maakt onderwerpen bespreekbaar. Dat is het uitgangspunt. Maar wat als het niet meer lukt om het gesprek te voeren? Dat was de kernvraag van de twee publieke gesprekken die we in het najaar in het Maastrichter Theater voerden over taboes in het onderwijs. Het gesprek op 9 oktober stond in het teken van het primair onderwijs. Hoe ga je op de basisschool om met gevoelige onderwerpen? En in het theater?

“Onze dansvoorstelling *Loev* gaat over liefde in alle contexten. En over dieren. Het begint met het baltsgedrag wat paradijsvogels doen als ze elkaar verleiden. Maar scholen haken van tevoren al af en zeggen: “wij komen niet, want het gaat over lentekriebels”. Terwijl dat nergens staat. Dat is iets waar wij nu mee moeten dealen en een vorm voor moeten vinden.”

Angst onder scholen

Het is een pijnlijke situatieschets van Anika Abbing, hoofd educatie van danstheater AYA, aan het begin van het gesprek. Het toont ook gelijk de urgentie van het programma. Als educatiemedewerker is Anika soms meer bezig met het overtuigen van scholen om überhaupt te komen, dan met de kracht van de voorstelling zelf. Het maakt haar werk moeilijk, en getuigt van angst onder scholen.

Waar komt die angst vandaan? Moderator Hizir Cengiz schetst de situatie aan de hand van enkele voorbeelden. Naast AYA worstelden ook Dox en de Toneelmakerij met een moeilijk publiek. Tijdens hun voorstelling *The Hot Peaches* werden spelers uitgescholden. Uiteindelijk zijn ze hun voorstellingen gaan spelen met een mediator erbij, zodat die het stil kan leggen als dat nodig blijkt. Ook zit het mediacircus rondom de Lentekriebels week nog vers in het geheugen. Kortom: er heerst spanning rondom taboes, en cultuuraanbieders, scholen, ouders en leerlingen zelf zitten met elkaar in de knoop.

Wil je onze publieke gesprekken terugluisteren? Dat kan! Scan de QR-code en maak een keuze, of luister ze allebei.

Sprekers

Hizir Cengiz
Journalist en moderator met een focus op identiteit en diversiteit.

Anika Abbing
Theaterdocent, (educatie)maker, contextprogrammeur en Hoofd Educatie bij Danstheater AYA.

Tiffany Jantji
Oprichter van Stichting Who Am I, gespecialiseerd in het bespreekbaar maken van diversiteit en grensoverschrijdend gedrag.

Jetske Steenstra
Docent bij OBS de Kameleon in Rotterdam, en oprichter van SKSPRAAT, een platform dat seks, seksualiteit en intimiteit bespreekbaar maakt.

'Degene die het onveilige bespreekt maakt niet de onveiligheid. Als we dat gaan verwarren, raken we zo ongelofelijk veel kwijt. En kinderen snappen dat.'

– Laura van Dolron

Vingers in je oren

Tiffany Jantji is oprichter van stichting Who Am I, waar ze zich bezighoudt met het voeren van moeilijke gesprekken op scholen in Rotterdam. Met het uit elkaar halen van die knoop dus. "Er is veel om rekening mee te houden", zegt ze. "Ik heb niet alleen met mijn eigen normen en waarden te maken. Ik heb met dertig kinderen te maken. En de meeste kinderen hebben ook nog een vader en moeder, die een nadrukkelijke rol spelen. Je moet daar allemaal rekening mee houden, en die moet je willen ontmoeten. Als je dat niet doet kan het fout gaan, bijvoorbeeld bij een voorstelling."

Jetske Steenstra, oprichter van SKSPRAAT en docent bij OBS de Kameleon in Rotterdam: "Wat ik doe bij SKSPRAAT en in de klas is om van tevoren te bespreken: wat zijn de regels? Wanneer voel jij je veilig in de klas? En meestal zijn dat regels zoals: je praat vanuit jezelf, je respecteert iemand anders mening, je maakt geen aannames over anderen. Maar je mag bijvoorbeeld ook je handen voor je ogen houden of je vingers in je oren doen."

Dit is het, geen discussie, we hebben het over lentekriebels

"Maar moet het niet soms een beetje schuren", werpt Hizir halverwege het gesprek op. "Moeten we niet ergens de hakken in het zand zetten, en onze verworvenheden koesteren? Als schooldirecteur, als culturele instelling, als docent, dat je zegt: "Dit is het, hier is geen discussie over. We hebben het over lentekriebels.""

Jetske: "Je hebt liever dat kinderen wel komen, dan dat ze helemaal niet met het onderwerp bezig zijn. Je hebt zeker theatermakers die zeggen dat we moeten blijven doen wat we doen en dat het moet blijven schuren. Ik denk ook wel dat het goed is om elkaar te blijven ontmoeten en te zoeken naar openheid en verbinding."

De ontmoeting staat voorop

Anika is het eens met de nadruk op ontmoeting. Ze doet zelf ook wel eens concessies, om scholen niet af te schrikken. "De makers moeten niet stoppen met maken", zegt ze, "maar misschien moet er wel meer ontmoeting plaatsvinden."

Uiteindelijk biedt Tiffany ook een stukje gedeelde grond. "Ergens zeggen wij met z'n allen dat we willen dat kinderen weten dat ze grenzen hebben, dat ze wensen hebben en dat ze elkaar moeten respecteren. Op het moment dat we dat allemaal vinden is het belangrijk dat we ook elkaar kunnen vinden in dat waar wij naartoe willen." Het gesprek werd afgesloten moet een live-column van theatermaker en *action writer* Laura van Dolron, waarin zij opriep om juist de kinderen als voorbeeld te nemen. Zij zien niet de problemen die wij zien. Laura: "Ze zeggen wel eens "it takes a village to raise a child", maar ik hoorde een keer een professor per ongeluk zeggen: "it takes a child to raise a village". En daar zit wat in."

Wil je de live columns van Laura teruglezen?
Scan de linker QR-code voor de column over het po,
en de rechter voor de column over het vo en mbo!

Aan het woord: Michelle Kootkar

Het gesprek begint, of eindigt, nooit in de zaal. Gelukkig niet, want een thema als taboes vraagt van docenten, cultuuraanbieders en onszelf om continue reflectie. Michelle Kootkar (28, zij/haar), kustvakdocent en programmamaker bij KITE educatie, zat in het publiek bij het publieke gesprek, en blikt terug op het programma, en haar eigen strubbelingen met het onderwerp. "Ik vraag complete kwetsbaarheid van mijn leerlingen, dan is het lastig als ik dat zelf niet helemaal kan geven".

Voor KITE creëert Michelle programma's over kunst en technologie, met als voornaamste doel om een gevoel van verwondering op te wekken bij jonge kinderen. "Wanneer je als klein kind een lampje aansluit op een batterij, en ziet dat het lampje gaat branden, dan zie je een proces waar je je misschien nog nooit bewust van was," legt ze uit. "Die verwondering zoeken wij op."

Bent u getrouwd?

Daarnaast werkt ze al drie jaar lang één uur per week als kunstvakdocent op een school in Rotterdam. Met veel plezier, maar als queer vrouw zitten daar ook haken en ogen aan. "Het begint altijd met de vraag 'bent u getrouwd?'. En dan zeg ik 'nee, ik ben niet getrouwd'. 'Heeft u dan wel een vriend', krijg ik terug. En dan wordt het al ingewikkeld. Ga ik dan zeggen: 'nee ik heb geen vriend', wat de waarheid is, 'maar ik heb wel een

hele lieve vriendin, waarmee ik binnenkort ga trouwen'? Eigenlijk verschilt het per leerling wat ik daarop antwoord."

"Ik realiseerde me tijdens het bezoeken van dit panelgesprek dat ik dus een deel van mezelf niet helemaal laat zien. Maar ik vraag in mijn vak wel een complete kwetsbaarheid van mijn leerlingen. Want dat moet bij een creatief vak: je moet iets proberen, en een fout maken, en het opnieuw proberen. Dat is heel ingewikkeld, maar ik verlang dat wel van mijn leerlingen. Terwijl ik zelf iets verberg. Hoe kan dat samen gaan?"

Steun vanuit de school

"Toch is soms zichtbaar zijn al genoeg. Er net anders uitzien dan wat een leerling gewend is. Of iets kleins aanstippen, naar een kunstwerk kijken. Er is in dat uurtje per week weinig tijd om uitgebreid dat moeilijke

gesprek te voeren. Maar alleen er zijn is al veel waard." De schoolleiding ziet dat ook. "De oplossing van de directrice van deze school is vooral om te proberen een diverse docentengroep samen te stellen. Zodat de leerlingen zien dat de maatschappij bestaat uit heel veel type mensen."

Als extern kunstvakdocent is het namelijk essentieel dat er steun is vanuit de school. Zo voert Michelle veel gesprekken met de directeur over onderwerpen als Lentekriebels en Paarse Vrijdag. "Ik voel me gezien en gehoord, maar het is en blijft een lastig thema. Op veel scholen zie je een bestuur en docenten die heel veel kunnen en willen, maar die niet recht tegenover kinderen en ouders willen staan. Je wil niet dat kinderen thuis worden gehouden."

Een schatkist aan vaardigheden

Of cultuuronderwijs een waardevolle bemiddelaar kan zijn? Daar twijfelt Michelle niet aan: "Cultuuronderwijs biedt een schatkist aan vaardigheden die je kan leren. Maar uiteindelijk gaat het toch vooral over mens zijn. Wie ben jij als mens? Hoe ga je met andere mensen om? Het is ontzettend belangrijk dat dat een plek krijgt binnen het reguliere onderwijs. En naast dat moeilijke, confronterende, is kunst ook helend, verzachtend. Voor mij is het bijna een geloof!"

Ruimte voor verschillen

Op 13 november was het tijd voor het tweede publieke gesprek over taboes, deze keer in de grote, blauwe zaal van het Maastrichtse theater. De periodes in het voortgezet onderwijs en op het mbo zijn bij uitstek de tijd waarin je jouw plek in de samenleving begint te bevragen. Dit zorgt soms voor een goede dosis frictie en ongemak. Hoe dit eruit ziet, en hoe je in de klas of bij een culturele instelling hiermee om gaat, was voer voor discussie op deze middag. Hoe blijf je elkaar zien?

Representatie gaat verder dan vinkjes zetten

Floris van Delft, regisseur en artistiek directeur van theatergezelschap *Wat We Doen*, haalt gelijk een voorbeeld uit zijn eigen praktijk aan. "We hadden laatst een voorstelling waarbij een acteur een personage met een hoofddoek speelde, en later in hetzelfde stuk een ander personage zonder hoofddoek. Dat wekte verontwaardiging op bij een aantal leerlingen. Want een hoofddoek kan natuurlijk niet zomaar af. Dus die actrice kreeg er behoorlijk van langs. Wat eigenlijk heel fascinerend was, omdat je merkt dat je met de beste intenties aan het maken bent en toch nog iets niet begrijpt. Representatie gaat verder dan vinkjes zetten."

Volgens Ahmet Dikbaş, docent en programmamaleider burgerschap bij Programmabureau Strategie & Gelijke Kansen Albeda Next, is de eerste stap het bereid zijn om je leerlingen goed te kennen. "In een klaslokaal in Rotterdam heb je heel de wereld. Het begint dus met afspraken maken met elkaar. Op macroniveau is dat de grondwet, en op microniveau is dat verwachtingen scheppen naar elkaar toe, maar ook aangeven: "wij zijn het visitekaartje van Albeda, we gaan naar een theatervoorstelling en wij gedragen ons daar". Een uitdaging daarbij is vaak dat docenten niet weten wat voor vlees ze in de kuip hebben. Het is dus belangrijk om daar achter te komen, interesse te hebben in de leerlingen hun waarden, in wat ze eten of wat voor muziek ze luisteren. Maar ook beseffen wat jouw waarden dan zijn. Vandaaruit kan je zo een bezoek in goede banen leiden."

Sprekers

Hizir Cengiz
Journalist en moderator met een focus op identiteit en diversiteit.

Floris van Delft
Rotterdamse maker, regisseur en artistiek directeur bij WAT WE DOEN, een theaterorganisatie waarbij maatschappelijke vraagstukken centraal staan.

Ahmet Dikbaş
Docent en programmamaleider burgerschap bij Programmabureau Strategie & Gelijke kansen Albeda NEXT.

Marijke Heine
Docent kunst en CKV (Montfort College, Rotterdam), seniordocent vakdidactiek (Breitner Academie, Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten) en maker.

‘Voor dit soort gesprekken is er moed en veiligheid nodig in de klas. En dat betekent dat we allemaal onszelf, en daarmee kwetsbaar durven zijn.’

– Marijke Heine

Op zoek naar de gemene deler

En wat dan als die verschillen toch opspelen? Wat doe je wanneer leerlingen elkaars identiteiten niet accepteren? Floris: “Via het podium kan je deze gevoelens terugbrengen naar een menselijke ervaring die we allemaal herkennen. Dus vanuit het delen van het gevoel van niet geaccepteerd worden kan je in gesprekken ook samen liefdevol struikelen, zoals ik dat in mijn voorstellingen noem.”

Ahmet: “Je moet altijd op zoek naar de gemene deler. Vaak is dat inderdaad een gevoel van uitsluiting. Een interessant voorbeeld is: ik had een student die homoseksueel is en een student die zeer gelovig is. Beiden worden uitgesloten. Vanuit het idee van burgerschapsonderwijs vind ik dat ze in gesprek moeten gaan. Dat kan schuren, maar als je iemand de klas uit zet ben je die leerling kwijt. Dus ik heb liever dat ze in de veilige setting van mijn klaslokaal hierover in discussie treden. En dat begint dus bij het opzoeken van die gemene deler.

Marijke Heine, docent kunst en CKV op het Montfort College en senior docent vakdidactiek op de Breitner Academie van de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten, voegt toe: “Je moet ook zelf oprecht zijn, als docent honderd procent jezelf zijn. Voor dit soort gesprekken is er moed en veiligheid nodig in de klas. En dat betekent dat we allemaal onszelf, en daarmee kwetsbaar durven te zijn.”

Cultuuronderwijs brengt werelden samen

Het blijft uiteindelijk van uiterst belang om die taboes wél te bespreken. Ahmet: “Wanneer je dit niet doet ontnem je jouw leerlingen het verdiepen in de vreemde ander. Niemand is iemand zonder de vreemde ander. En natuurlijk is een gesprek heel direct, en daardoor eng. Dus het is heel krachtig om cultuuronderwijs of kunst in te zetten om dat soort gesprekken te voeren, en om twee werelden dichtbij elkaar te laten komen. Dan ontstaat soms de meest interessante vriendschap.”

Ook deze keer was het aan theatermaker en action-writer Laura van Dolron om het laatste woord te pakken. “Laat ons overal borden zetten met kom binnen en praat mee,” zegt ze. “Laat ons liefdevol struikelen de wereld in. Laat ons grote, zachte kleden neerleggen, zodat we met z’n allen de woede en pijn durven voelen, door de mand vallen en struikelen, en vaker, zoals jullie hier in de zaal, geconcentreerd luisteren. En dat we maar dapper en hoopvol de harde wereld ingaan, gewapend met de zachtheid van deze zaal.”

Tentoonstelling *Aahh..!* in het Nationaal Onderwijsmuseum in Dordrecht, Saskia van den Boom

Aan het woord: Sietse Floris Isings

Het gesprek begint, of eindigt, nooit in de zaal. Gelukkig niet, want een thema als taboes vraagt van docenten, cultuuraanbieders en onszelf om continue reflectie. Sietse Floris Isings (35, hij/hem), projectmedewerker bij antidiscriminatiebureau Radar, zat in het publiek bij beide publieke gesprekken, en blikt terug op de programma's, en zijn eigen strubbelingen met het onderwerp. "Vinden we het prima om de ander alleen te tolereren, of willen we echt naar acceptatie en omarming?"

Sietse werkt in het preventieteam van Radar, en geeft daar onder andere trainingen over discriminatie en uitsluiting aan jongeren en jongvolwassenen in Rotterdam en omstreken, maar ook in Brabant. Zoals ook in het publieke gesprek aan bod kwam, is een van de doelen hierbij dat mensen uit verschillende gemarginaliseerde groepen, die ieder vanuit een andere hoek met discriminatie te maken krijgen, elkaar gaan ontmoeten. En elkaar misschien wat meer gaan begrijpen. Daar zit een uitdaging in. Sietse: "In de maatschappij worden er momenteel veel groepen tegenover elkaar uitgezet. De islamitische gemeenschap staat op dit ogenblik erg onder vuur. De LHBTQA+ gemeenschap ook. Beiden hebben te maken met groeiende polarisatie."

Bedding geven aan de basis

Hoe je dan zo een ontmoeting in goede banen kan leiden? "Daar is niet een heel makkelijk antwoord op", zegt Sietse.

"Het is wel belangrijk dat we meer bedding geven aan de basis. Wat is discriminatie, wat is uitsluiting, wat doet dat met elkaar? Vandaaruit kan je dat stukje tolerantie proberen te vinden."

Welke woorden gebruik je?

Terugblikkend op de publieke gesprekken vallen Sietse een paar dingen op, bijvoorbeeld de grote hoeveelheid vraag die er is naar handvatten rondom dit onderwerp. En dat er veel mensen zijn die juist cultuuronderwijs willen inzetten om thema's bespreekbaar te maken.

Ook valt het belang van taal op bij deze thematiek. Welke woorden gebruik je? Sietse: "Vinden we het prima als iemand een andere groep gewoon tolereert, of willen we echt naar acceptatie en omarming? En wat betekent het wanneer je een groep leerlingen meeneemt naar een voorstelling over queer

Contact

Het kan soms een uitdaging zijn om het over dit soort thema's te hebben, zowel met leerlingen als met collega's. Het is belangrijk om over de juiste informatie te beschikken, of een ander te vragen hier een helpende hand in te bieden. Sietse geeft ook trainingen aan professionals en nodigt uit om met hem contact op te nemen.

Ook drukt hij op het hart om te blijven spreken over deze onderwerpen. "Wie namelijk zwijgt, stemt toe."

Sietse Floris Isings (hij/hem)
06 – 25453514 | s.isings@radar.nl

thematiek zodat ze kunnen leren over 'de Ander'. Zeg je dan niet gelijk al dat er in die groep leerlingen niemand zit die hier zelf mee worstelt?"

Zo voelde Sietse zich tijdens zijn loopbaan ook wel eens 'de Ander'. Sietse is transman, en werkte vroeger op een school waar hij nog niet open was over zijn genderidentiteit, en ook nog niet in transitie was gegaan. Voor de klas ging dat prima, maar juist ten opzichte van de school zelf werd dat steeds lastiger. "In de docentenkamer voerden collega's wel eens gesprekken over leerlingen die ook bezig waren met hun genderidentiteit. Daar werd niet op een fijne manier over gesproken. Toen ik aan mijn leidinggevende uitlegde dat ik trans ben en na de zomervakantie in sociale transitie wilde gaan zei ze vervolgens precies de verkeerde dingen. En ze heeft mijn verzoek om het onder vier ogen te houden niet gehonoreerd. Ik heb toen voor

mijzelf gekozen en ben na de vakantie niet daar teruggekomen. Gelukkig kon ik toen op een school beginnen die ik al kende uit mijn jeugd, en waar ik vanaf werkdag één al open kon zijn, en daar ging het een stuk beter."

Iedereen heeft diens eigen verhaal

Het heeft dus veel invloed in welke mate een school ruimte biedt om het veilig over taboes te hebben. Kan een goed cultuuronderwijsaanbod een stap in de juiste richting bieden? Sietse: "Iedereen heeft diens eigen verhaal, en waar veel jongeren tegenaan lopen is dat ze dat eigenlijk heel graag willen vertellen, maar niet altijd weten hoe ze dat kunnen doen. En dat is voor mij de kracht van kunst, en kunsteducatie. Dat je iemand kan begeleiden in het verbeelden van hun eigen verhaal, en dat dan kan overbrengen aan iemand anders". Omdat we allemaal toch een stukje dichterbij elkaar komen te staan.

Cultuuronderwijs leert je dat er ruimte voor je is

In *De crisis van de opvoeding* vraagt de filosoof Hannah Arendt (1906-1975) zich af waar een school eigenlijk toe dient. Haar antwoord luidt dat zij een school in de eerste plaats ziet als een tussenruimte – namelijk tussen het gezin en de ‘grote’ maatschappij. De school moet de overgang van de ene naar de andere ‘sfeer’ mogelijk maken. Dat doet ze door kinderen en jongeren in contact te brengen met cultuur. De school is er niet om haar leerlingen de nieuwe samenleving te laten maken; ze is er om hen kennis te laten maken met de bestaande wereld.

Dit begrip van Hannah Arendt zweefde boven onze publieke gesprekken. Dat is wat er vaak met begrippen gebeurt. Ze gaan een eigen leven leiden en voordat je het weet verdwijnt de connectie tussen het begrip en

de betekenis ervan. Dat is jammer want juist die connectie geeft ons handelen betekenis. Voor Arendt is die verbinding cruciaal voor het handelen. Ze noemt dat een *praxis*.

In de programma's die we het afgelopen jaar organiseerden was er sprake van handelingsverlegenheid, en werd er gezocht naar een *praxis*. Dit gebeurde voornamelijk daar waar waarden botsten, bijvoorbeeld in het spanningsveld tussen artistieke vrijheid en de privé waarden van thuis. Deze botsing was zichtbaar tijdens het bespreken van seksualiteit in de Week van de Lentekriebels. Maar intergenerationeel botsen waarden ook. Degenen die zijn opgegroeid in de jaren zestig en zeventig – zoals ik zelf – kijken soms gek op van hoe de culturele taal zich ontwikkelt. Soms lijkt het alsof de vrijheid van

‘De tussenruimte is geen letterlijke ruimte. Het is de ruimte die ontstaat in de ontmoeting, in de dialogoog.’

– Liesbeth Levy

de kunst kleiner wordt. Het roept de vraag op of er een ‘bemiddeling’ nodig is tussen het kunstwerk en het publiek, en tussen leerlingen, ouders en scholen.

In een van haar andere werken, de *Vita Activa*, beschrijft Arendt het samenleven van mensen als het zitten rondom een gemeenschapspelijke tafel. Deze metafoor kun je ook onderwijskundig interpreteren. We kunnen de school, en wat zich in de klassen en groepen voordoet, beschouwen als een tafel van de wereld. Daarop verschijnen de concepten en ideeën die zowel de leraar als de leerlingen erop leggen. Ieder kan er op diens eigen manier naar kijken, naar luisteren en er vragen aan en over stellen. Door dit ‘tonen, wijzen en spreken’ doen kinderen steeds meer kennis op over wat er in de wereld aan de orde is.

Ze vormen zichzelf daaraan en dat doen ze op hun geheel eigen manier.

De tussenruimte is geen letterlijke ruimte. Het is de ruimte die ontstaat in de ontmoeting, in de dialoog. Bijvoorbeeld tussen de onderwijzer en een leerling. Maar het kan ook gebeuren als je geraakt wordt door een voorstelling of tentoonstelling. Het is een utopische ruimte waar je kunt ervaren dat je niet alleen bent, maar juist verbonden met anderen en de wereld. Dat is precies wat je ieder opgroeiend kind gunt. Het is de voorwaarde bij uitstek om je breed te ontwikkelen. Cultuuronderwijs leert je dat er altijd ruimte voor je is!

Liesbeth Levy,
directeur van KCR.

Colofon

Tekst en ontwerp
Beeld

Jitze de Vries | Depart
Tomas Mutsaers | Hilde Speet
Saskia van den Boom | Salih Kiliç

Deze publicatie is onderdeel van KunstPakt, de Rotterdamse aanpak van Cultuureducatie met Kwaliteit (CmK).

© KCR | Juni 2025 | kc-r.nl

Gemeente
Rotterdam

FONDS VOOR
CULTUUR
PARTICIPATIE

Cultuureducatie
met
Kwaliteit

Kenniscentrum
Cultuuronderwijs
Rotterdam

'We hebben ruimtes nodig waar we kunnen maken. Want we zijn nou eenmaal makers. En we maken de toekomst samen.'

– Eva Vesseur

